

SEVDA HÜSEYNOVA*

FİKRƏT ƏMİROVUN YARADICILIĞINDA SİMFONİK MUĞAMLAR

Azərbaycan musiqi tarixində simfonik muğam janrının yaradıcılarından biri olan dahi Azərbaycan bəstəkarı Fikrət Məşədi Cəmil oğlu Əmirov 22 noyabr 1922-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olmuş, 1939-1948-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının Üzeyir Hacıbəyli və Boris Zeydmanın sinfini bitirmişdir. Bəstəkarın yaradıcılığı XX əsr Azərbaycan musiqi tarixinin ən parlaq səhifələrindən olub, öz coşğunluğu, təsirli ifadə gücü, melodikliyi, zəngin harmoniya və orkestr çalarları ilə dinləyicini valeh edir. Bütün bunların nəticəsidir ki, Fikrət Əmirov 1942-43-cü illərdə Gəncə Dövlət Filarmoniyasının, 1947-ci ildə M. Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının bədii rəhbəri, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının direktoru vəzifələrində çalışmış, SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi, daha sonra isə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir. Azərbaycanda konsert janrının ilk nümunələrini Fikrət Əmirov yaratmışdır. Görkəmli bəstəkar “Sevil” operası ilə Azərbaycanda ilk lirik-psixoloji operanın əsasını qoymuşdur.

Məqalədə Fikrət Əmirovun qeyri-adi yaradıcılığını müəyyən edən ənənə və yenilik tellərini izləyərək, ən təsirli əsərlərinin təhlili, onun əsərlərinin həm Azərbaycan, həm də dünya klassik musiqisinə dərin təsiri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Fikrət Əmirov, simfonik muğam, Gülüstan Bayatı-Şiraz, opera, balet, improvizasiya, orkestrasiya, musiqidə sintez, klassik musiqi, konsert, romans

Giriş

1922-ci ildə Azərbaycanda, Gəncədə anadan olan Fikrət Əmirovun musiqi salnaməsi vətəninin mədəni mühiti ilə dərinlən qaynayıb-qarıssa da, bədii baxışı coğrafi sərhədləri aşaraq universal melodiya və duyğu dili yaratmışdır. Bu təsadüfi deyildir. Özünün hərtərəfli yaradıcılıq dünyasında kamera-instrumental musiqisindən uşaq mahnılarına, romanslara, simfonik muğamlardan operalara, baletə qədər bütün janrlarda əsərlər yaradan korifey bəstəkarın əsərləri milli musiqimizin incilərindən sayılır. Milli musiqini qərb musiqisi ilə sintez etmək cəhdləri hələ Üzeyir Hacıbəyov ilə başlamış, Müslüm Maqomayev və Asəf Zeynallı ilə davam etsə də, hər üç bəstəkarın muğamdan və ümumiyyətlə xalq musiqisindən istifadəsi hələ nisbətən epizodik idi. Fikrət Əmirov isə bu yenicə yaranmış janrın milli musiqimizdə daha da möhkəmlənib zənginləşməsinə nail ola bildi. O muğamları model olaraq aldı, yeniləşdirib milli musiqi, xalq rəqs və melodiyları ilə zənginləşdirdi və qərb musiqi alətləri orkestrinə uyğunlaşdırdı. Fikrət Əmirovun musiqisinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada melodiya əsas rol oynasa da o milli musiqi alətləri vasitəsilə deyil, qərb musiqi alətləri vasitəsilə ifa olunur. Bu da onların yeni, rəngarəng xüsusiyyət kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Muğamın sistemli şəkildə yenidən işlənməsi, çox çətin bir iş olsa da, Fikrət Əmirov bu işin öhdəsindən xüsusi bir məharətlə gəlmişdir. Qeyri-adi, fitri istedadla malik bəstəkarın ilk illərindəki əsərlərdə klassik ənənəyə daha çox riayət olunur, sonrakı illərdə isə yaradıcılıq axtarışlarında sərbəstlik və rəngarənglik gözə çarpır. Eyni zamanda muğamların ümumi şöbə ardıcılığı qorunub saxlanılır.

Əsas təhlil

Üzeyir bəy kimi onun da əsərlərində milli musiqimizin maddi-mənəvi dəyəri olan muğamlardan eləcə də xalq mahnı və rəqslərindən istifadə ön planda durur. Lakin Fikrət Əmirov şifahi musiqiyə daha fərqli, özünəməxsus tərzdə yanaşmış, buraya Avropa ənənələrini də əlavə etmişdir. Qara Qarayev Fikrət Əmirovun simfonik muğamları haqqında çox gözəl demişdir: “Fikrət Əmirovun yaradıcılıq işinin məziyyəti ondadır ki, o, xalq dühasının əsərlərlə yaratdığı bütün xüsusiyyətləri saxlamaqla yanaşı, muğamlara yeni məzmun verə bilmişdir. Ölməz musiqi poemaları onun təfsirində yeni şəkildə səslənir. Fikrət Əmirov öz vəzifəsini dərinlən dərk edərək zəngin məzmunlu, xalq dilli, orijinal

formalı simfonik əsərlər yaratmışdır”.

Əmirovun üslubu obyektiv intonasiya əsası və subyektiv emosionallıqla, parlaq ifadə olunan milli ənənələrlə müəyyən olunur. Şübhəsiz ki, bəstəkarın üslubunun formalaşmasında şifahi xalq yaradıcılığının iki janrı əsas rol oynayır – bu, onun milli simasını müəyyən edən ənənəvi muğam və mahnı janrıdır [1]. Fikrət Əmirovun musiqi-bədii görkəmini üç xüsusiyyət müəyyən edir. Xalq musiqisinə güclü inam onun milli sənətkar kimi üslubunu səciyyələndirir. İkinci xüsusiyyət isə onun orkestral düşüncə keyfiyyətidir. Bəstəkarın yaratdığı möhtəşəm simfonik lövhələr, rəngarəng orkestr palitrası XIX əsrin romantik bəstəkarlarının izindən davam edir. Bu xüsusiyyət isə üçüncü ilə bağlıdır: Fikrət Əmirov xalq musiqisi ənənələrinə arxalanaraq Azərbaycan klassik musiqisində romantik meyllərin inkişafına öz mühüm töhfəsini vermişdir.

Fikrət Əmirovun yaradıcılığı çox geniş və rəngarəng olmuşdur. Buraya “Nəsimi dastanı”, “Min bir gecə”, “Nizami” kimi baletlər, “Ulduz”, “Gülüm” kimi romanslar, “Azərbaycan elləri”, “Gülərəm gülsən” kimi mahnılar, bəstəkarın yaradıcılığının dəyərli səhifələrindən olan “Nizami” simfoniyası, “Azərbaycan süitəsi”, “Azərbaycan kapriçiosu”, “Şur” xoreoqrafik novellası, “Azərbaycan qravürləri” kimi müxtəlif janrlardakı əsərlər daxildir və bütün bu müxtəlif əsərlərdə Azərbaycan muğamlarının təsiri duyulmaqdadır [2]. Qeyd edək ki, əsl istedad nə reallığın populyar bəzədilməsinə, nə də kölgə hadisələrinin süni çıxmasına imkan vermir.

Bəstəkar Fikrət Əmirovun portreti. Tahir Salahov

Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin faciəli həyatına həsr olunmuş on səhnədən ibarət “Nəsimi dastanı” baleti də “Nizami” baleti kimi monumental əsərdir. “Min bir gecə” baletində isə orkestr vasitəsilə Fikrət Əmirov Şəhrizadənin nağıllarının mistik cazibəsini canlandıraraq, musiqini Azərbaycan xalq motivlərinin və ritmik naxışlarının canlı çalarları ilə doldurur; həmahəng və valehedici səs naxışları toxuyur [3]. Nəticə dinləyiciləri zaman və məkan boyunca ovsunlayan, onları Şərq mistisizminin və Qərb incəliklərinin füsunkar dünyasına qərq edən transsendent musiqi odisseyasıdır. “Min bir gecə” iki hissədən ibarət olub “Sindibad və sehrli zümrüd quşu”, “Ələddin və gözəl Budur”, “Əlibaba və qırx quldur” haqqında nağıllardan istifadə olunmuşdur.

Tarzən və xanəndə ailəsində doğulan, xalq musiqisini dərinlən duyan Fikrət Əmirovun musiqi dünyasında simfonik muğamlar əsas yer tutur. Fikrət Əmirovun simfonik muğamlarının əsas xüsusiyyətlərini belə sadalamaq olar: muğam elementlərinin simfonik struktur əsasında yenidən qurulması, klassik muğam ənənəsində istifadə olunan xalq çalğı alətləri yerinə simfonik alətlərdən istifadə olunması və xalq melodiylarının, bəzən mahnı və rəqslərin musiqisinin simfonik əsərə inkorporasiya olunması. Bəstəkar müxtəlif illərdə “Şur”, “Kürd Ovşarı” və “Gülüstan Bayatı-Şiraz” simfonik muğamlarını yaratmışdır.

“Şur” və “Kürd-ovşarı” simfonik muğamları məzmunca bir-biri ilə bağlı olub, dilogiya təşkil edir və bəstəkarın fəaliyyətinin ilk dövrlərinə aiddir. Dilogiyada “Şur” aparıcı, müəyyənədicisi yer tutur, “Kürd-ovşarı” isə ona tabe vəziyyətdə olub, “Şur”un davamı kimi şərh olunur və zərbi-muğam

üslubundadır. Görkəmli bəstəkarımız dilogiyanın hissələrində mümkün qədər ümumavropa simfonik təfəkkür tərzini üçün xarakterik olan üsullardan istifadə etmişdir [3].

Gülüstan Bayatı-Şiraz. Fikrət Əmirovun musiqi xəzinəsindəki saysız-hesabsız ləl-cəvahirat sırasında “Gülüstan Bayatı-Şiraz” onun sənətkarlığının zirvəsi, novatorluğunun parlaq sübutu kimi dayanır. Bu füsunkar simfonik muğam Fikrət Əmirovun Azərbaycan xalq adət-ənənələrindən ilham alaraq, emosional dərinliyə malik mürəkkəb melodik motivləri toxumaq bacarığını nümayiş etdirir, eyni zamanda kompozisiyaya əbədi zəriflik bəxş edir.

«Gülüstan Bayatı-Şiraz» üç hissədən ibarətdir və hər bir hissə Bayatı-Şiraz muğamının müxtəlif yönlərini əks etdirir [4]. “Gülüstan Bayatı-Şiraz” həzinlik və həsrətlə hopmuş ənənəvi Azərbaycan ladı olan Bayatı-Şiraz muğamının lirik tədqiqi kimi açılır. Lirik köməkçi mövzuda isə çahargah ladından istifadə olunmuşdur. Simfonik muğam həsrət hissi doğuran, enən intervallarla səciyyələnən, kontrabasların ağır melodiyası ilə başlanır. Trellər və forşlaq kimi ornamentlərdən istifadə melodik xəttə zərif bəzək əlavə edir, onun ifadəliliyini və lirik zərifliyini artırır.

Əsər irəlilədikcə, Fikrət Əmirov dəyişən əhval-ruhiyyə və emosiyaları oymaq üçün melodik konturu modulyasiya edərək mərkəzi mövzuya variasiyalar əlavə edir. Zərif introspeksiya anları öz yerini yüksək intensivliyə malik keçidlərə verir, burada melodiya ehtiraslı şövqlə yüksəlir, sonra yavaş-yavaş yüksək təfəkkür anlarına çevrilir. Fikrət Əmirov bütün əsər boyu nüanslara diqqətəlayiq həssaslıq nümayiş etdirir, hər bir melodik jestə dərinlik və məna aşılayır. «Gülüstan Bayatı-Şiraz»da Fikrət Əmirov romantikanın melodik gözəlliyini tamamlayan zəngin harmonik palitradan istifadə edir [3]. Qərb klassik harmoniyasının elementlərindən istifadə edərək, bəstəkar melodik xətt üçün harmonik baza təmin edən gur akkord fakturaları yaradır. Xromatizm və modal fleksiyalardan istifadə kompozisiyanın emosional mürəkkəbliyini yüksəldərək harmonik irəliləyişə qeyri-müəyyənlik elementi əlavə edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, «Gülüstan Bayatı-Şiraz»ın mərkəzində öz həzin və introspektiv xarakteri ilə tanınan ənənəvi Bayatı-Şiraz muğamı dayanır. Fikrət Əmirov muğam ənənəsinə xas olan melodik motivləri və ritmik naxışları ustalıqla özündə cəmləşdirir, kompozisiyaya emosional dərinlik və ifadə diapazonunu aşılayır. Modal vəzlərdən, ornamentlərdən və melodik bəzəklərdən istifadə Azərbaycan muğamının ruhlandırıcı mahiyyətini oyudaraq, orijinallıq hissi yaradır [4]. Fikrət Əmirovun «Gülüstan Bayatı-Şiraz»dakı orkestrasiyası zəngin harmoniyalar, rəngarəng teksturalar və musiqinin emosional təsirini artıran dinamik kontrastlarla zəngindir. Simfonik forma simli və nəfəsli alətlərin zərif səslərindən tutmuş mis və zərb alətlərinin əzəmətli gücünə qədər geniş spektrli tembr və instrumental rənglərə imkan verir. Diqqətlə hazırlanmış orkestr təbəqələri və tematik inkişaf yolu ilə Fikrət Əmirov dramatik gərginlik hissi yaradır, dinləyiciləri musiqinin valehedici dünyasına cəlb edir.

Fikrət Əmirov heyranedicə gözəl açılış mövzusunda tutmuş alleqro hissələrin alovlu virtuozluğuna qədər müxtəlif emosiyalar və musiqi fakturalarını keçərək dinamik və cəlbedici musiqi əsəri yaradır. Mövzular kompozisiya boyu inkişaf etdirilir və dəyişdirilir, sakit introspeksiya anlarına keçməzdən əvvəl intensivliyin kulminasiya anlarına çevrilir. Bu tematik inkişaf prosesi musiqiyə dərinlik və mürəkkəbliyə əlavə edərək dinləyicilərə melodik motivlərin və harmonik rənglərin zəngin çələngini yaşamağa imkan verir. “Gülüstan Bayatı-Şiraz”ın ən diqqətçəkən cəhətlərindən biri də Fikrət Əmirovun Şərq və Qərb musiqi elementlərini qüsursuz şəkildə birləşdirərək müxtəlif ənənələrin harmonik sintezini yarada bilməsidir. Əsər Azərbaycan muğamından qaynaqlanmaqla yanaşı, həm də Qərb klassik formalarından və orkestr üsullarından ilham alır və nəticədə Şərq və Qərbin vəhdəti sayəsində mədəni sərhədləri aşmağa bilər. Bu innovativ yanaşma vasitəsilə Fikrət Əmirov təkcə Azərbaycan irsinə hörmətlə yanaşmır, həm də klassik musiqinin üfüqlərini genişləndirir, mədəniyyətlər və nəsillər arasında auditoriyaya xitab edən universal musiqi dilini xüsusi məharətlə nümayiş etdirir.

Nəticə

“Gülüstan Bayatı-Şiraz”da Fikrət Əmirov öz melodik gözəlliyi, harmonik zənginliyi və emosional dərinliyi ilə tamaşaçıları ovsunlamağa davam edən əbədi şahəsər yaratmışdır. Fikrət Əmirov təfərrüatlara diqqətlə yanaşması və Azərbaycan musiqi ənənələrini dərinləndirərək dərk etməsi sayəsində ümumbəşəri məhəbbət, həsrət və insan duyğuları ilə səsləşən əsər yaratmışdır. “Gülüstan Bayatı-Şiraz” Fikrət Əmirovun uzaqgörən dühasına, bədii dünyagörüşünə sübutdur. Azərbaycan muğamı

ilə Qərb simfonik ənənəsinin ustalılıqla sintezi ilə bu simfonik muğam Azərbaycanın zəngin mədəni irsini təcəssüm etdirir, eyni zamanda musiqinin ruhlandırıcı, yüksəldici və birləşdirici universal gücünü nümayiş etdirir. Dinləyicilər “Gülüstan Bayatı-Şiraz”ın füsunkar sədalarına daldıqca zaman və məkan aşan, ruhda silinməz təəssürat yaradan fəvqəl musiqi səyahətinə çıxırlar.

Fikrət Əmirov: “Sənətkar öz həyatının mənasını, varlığını yaratdığı böyük sənətin saflığında, yüksəkliyində və xalqa xidmətində görməlidir. Belə yaradıcı əsl mənada sənətkardır və onun qələmindən çıxan hər bir əsər ictimai həyatımızda mühüm bir hadisəyə çevrilir.” [2]

ƏDƏBİYYAT

1. Məhərrəmov İ. Fikrət Əmirov yaradıcılığının üslub xüsusiyyətləri.(sənətşünaslıq nam. dis.) Naxçıvan, 2003, 133 s.
2. Evin B. «Fikret Amirov: The Composer Who Unveiled the Mystery of the East.» Musicology Today, Vol. 3:1 (Spring 2018), pp. 22-35
3. Məcidova N. “Ümumdünya şöhrəti qazanmış bəstəkar” Bakı. 2022, p. 38
4. Ağazadə K. Əhmədova S. “Mənəvi sərvətimiz – Fikrət Əmirov”. Bakı, 2017. 40 s.
5. Gülüstan Bayatı-Şiraz, böyük simfonik orkestr üçün. Əmirov F. Moskva, Sov.kompozitor.1974. 76 s.
6. <https://www.amazon.in/Amirov-Ovshari-Gyulistan-Azerbaijan-Capriccio/dp/B0034JV6DO>

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: sevdahuseyinli1960@gmail.com*

Sevda Huseynova

SYMPHONIC MUGHAMS IN THE WORKS OF FIKRET AMIROV

Fikret Amirov, who left an indelible mark in the world of classical music with his innovative works, was an outstanding Azerbaijani composer who made significant contributions to the development of Azerbaijani classical music. The brilliant Azerbaijani composer Fikret Mashadi Jamil oğlu Amirov, one of the founders of the symphonic mugham genre in the history of Azerbaijani music, was born on November 22, 1922, in Ganja, graduated from the class of Uzeyir Hajibeyli and Boris Zeidman of the Azerbaijan State Conservatory in 1939-1948. The composer's creativity is one of the brightest pages of the 20th-century Azerbaijani music history, it fascinates the listener with its exuberance, impressive power of expression, melodiousness, rich harmony, and orchestral tones. As a result of all this, Fikret Amirov worked as the artistic director of the Ganja State Philharmonic in 1942-43, the Azerbaijan State Philharmonic named after M. Magomayev in 1947, the director of the Azerbaijan State Opera and Ballet Theater named after M.F. Akhundov, the secretary of the Union of Composers of the USSR, and finally he was elected a corresponding member of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. Fikret Amirov created the first examples of the concert genre in Azerbaijan. The outstanding composer laid the foundation of the first lyrical-psychological opera in Azerbaijan with the opera «Sevil». In this article, we follow the threads of tradition and innovation that define Fikret Amirov's extraordinary creativity, analyze his most influential works, and explore the deep impact of his works on both Azerbaijani and world classical music.

Keywords: *Fikret Amirov, symphonic mugham, Gulistan Bayaty-Shiraz, opera, ballet, improvisation, orchestration, musical synthesis, classical music, concerto, romance*

Севда Гусейнова**СИМФОНИЧЕСКИЕ МУГАМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ФИКРЕТА АМИРОВА**

Фикрет Амиров, оставивший неизгладимый след в мире классической музыки своими новаторскими произведениями, был выдающимся азербайджанским композитором, внесшим значительный вклад в развитие азербайджанской классической музыки. Гениальный азербайджанский композитор Фикрет Мешади Джамиль оглы Амиров, один из основоположников жанра симфонического мугама в истории азербайджанской музыки, родился 22 ноября 1922 года в Гяндже, окончил Консерваторию в 1939-1948 гг. класс азербайджанских композиторов Узеира Гаджибейли и Бориса Зейдмана. Творчество композитора является одной из ярчайших страниц истории азербайджанской музыки XX века, оно завораживает слушателя своей яркостью, впечатляющей силой выразительности, мелодичностью, богатой гармонией, оркестровым звучанием. В результате всего этого Фикрет Амиров работал художественным руководителем Гянджинской Государственной Филармонии в 1942-43 годах, Азербайджанской Государственной Филармонии имени М.Магомаева в 1947 году, директором Азербайджанского Государственного Театра Оперы и Балета имени М.Ф. Ахундова, секретаря Союза композиторов СССР, и наконец он был избран членом-корреспондентом Академии наук Азербайджанской ССР. Фикрет Амиров создал первые образцы концертного жанра в Азербайджане. Оперой «Севиль» выдающийся композитор заложил основу первой лирико-психологической оперы в Азербайджане. В этой статье мы прослеживаем нити традиций и новаторства, которые определяют необыкновенное творчество Фикрета Амирова, анализируем его наиболее влиятельные произведения и исследуем глубокое влияние его произведений как на азербайджанскую, так и на мировую классическую музыку.

Ключевые слова: *Фикрет Амиров, симфонический мугам, Гюлистан Баяты-Шираз, опера, балет, импровизация, оркестровка, музыкальный синтез, классическая музыка, концерт, романс.*

Sənətşünaslıq elmləri doktoru İnara Məhərrəmovə tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 27.04.2024

Son daxilolma tarixi: 18.05.2024